

Szemle

Varonis, E. – Gass, S. (1985): Non-native/non-native conversations: A model for negotiation. *Applied Linguistics*, 6. 1. 71–90.

Warschauer, M. (1996): Comparing face-to-face and electronic communication in the second language Classroom. *CALICO Journal*, 13. 1. 7–26.

Eszenyi Réka

Károli Gáspár Református Egyetem,
Néderlandisztika Tanszék

A fordítás és az értelmező közösségek

„Európában a fordítások azért örvendenek komoly elismertségnek, mert a mindenkor kultúra identitását biztosító bevált eszközök.”

(Wolf Lepenies) (1)

Beszélhetünk-e értelmező közösségekről a fordítás kapcsán; és megfordítva, az értelmező közösségek kontextusában milyen tevékenységet nevezhetünk fordításnak. A dolgozat erre a két kérdésre keresi a választ, vagyis a fordítás és az értelmező közösségek összefüggéseit, problematikáját próbálja vázlatosan ismertetni.

Az értelmező közösség (interpretative community) Stanley Fishtől származó fogalma számos vitát indukált a hazai elméleti gondolkodók körében (és ez a folyamat nem tekinthető lezártnak), (2) amelyek tétje többek között a fogalom jelentésének és érvényességi körének meghatározása volt. (3) A problémafelvetés jelentősége, aktualitása azonban mégsem elsősorban az elméleti koncepciók kidolgozásában áll, hanem sokkal inkább gyakorlati természetű, erre mutat rá Kálmán C. György *Elméletalkotói közösségek* című tanulmányának bevezetőjében: „Az értelmező közösségek problémája (léttük, idő-, térbeli és szociális kiterjedésük) több évtizede jelen van az irodalomelméleti diskurzusban. A diskurzus szempontjából ennek a problémakomplexumnak nem a megoldása, megválaszolása lényeges (ha ez egyáltalán lehetséges volna), hanem sokkal inkább a jelenléte; az, hogy áthatja a diskurzus egy részét, hogy újra meg újra átfogalmazódik, lebontódik és megint felépül, félretolható és minduntalan visszafurakszik, az egyes elméleti iskolák kénytelenek vele (elutasító vagy problematizáló, megkerülő vagy szembenéző, átalakító vagy megőrző) viszonyba lépni.” (4)

Ez a megállapítás lehetővé teszi számunkra (sőt arra ösztönöz), hogy a különböző tudományágak, elméleti irányzatok, illetve metódusok létmódját az értelmező közösség (meghatározhatatlan, de jelenlévő) fogalma mentén újragondoljuk. Ilyen újragondolás/értelmezés apropójául szolgálhat a fordítástudomány (vagyis a fordításelmélet és a fordítástechnika) terminológiája, módszertana.

Fordítás: közvetítés

A különböző filozófiai, nyelvészeti vagy irodalomelméleti alapozású fordításelméletek között nehéz olyan pontot találnunk, amely mindegyik szemlélet szerint elfogadható. Mégis, kisebb-nagyobb általánosítások révén fellelhetünk egy ilyen mozzanatot, ez pedig a „közvetítés” jelenléte az egymástól elkülönülő elméletekben (persze el kell tekintenünk attól, ahogy az egyes irányzatok, nyelvek vagy kultúrák, szövegek vagy befogadók között értik ezt a tevékenységet).

Ahogy a „közvetítés” milyenségéről, úgy a lehetőségeiről is megoszlanak a vélemények. Az ekvivalencia fogalmával operáló elméletek (a következőkben csak a német nyelvészeti fordításelmélet alapművére, Werner Koller *Einführung in die Überset-*

zungswissenschaft című könyvére hivatkozunk) (5), megkülönböztetik a célnyelvet (Zielsprache) és a forrásnyelvet (Ausgangssprache), amely között „átjárhatóságot” tételeznek: a célnyelvi szöveg különböző, rendszerezhető „átváltási műveletek” mentén a forrásnyelvi szövegből jön létre: a fordító feladata az, hogy megkeresse, fellelje a célnyelvben a forrásnyelvi szöveg kifejezéseivel ekvivalens elemeket, szemantikai, fonetikus, szintaktikai és grammatikai szempontok szerint. Ezzel szemben Walter Benjamin *Die Aufgabe des Übersetzers* című, gyakran idézett esszéjében a feladat kettős értelemben szerepel: jelenti a teljesítendő penzumot, ami „fel van adva”, és a teljesíthetetlen célt is, amit „fel kell adni” (6), hiszen „ahogy a tangens a kört futólag és csak egyetlen pontban érinti, és ahogy bizonynyal ez az érintés, de nem a pont, írja elő törvényét, mely szerint egyenes pályája ível tovább végtelenbe, úgy érinti a fordítás illékonyan, s az értelemnek csak végtelen apró pontján az eredetit, hogy a hűség törvénye szerint a nyelvmozgás szabadságában kövesse legsajátabb pályáját.” (7)

Walter Benjamin metaforája, az egymást egy pontban érintő síkidomok képe, valamint az ekvivalencia-fogalmat tételező forrásnyelv-célnyelv oppozíció között azonban – bármennyire „másról” beszél is a két elmélet – találunk egy lényeges közös vonást, ez pedig az eredeti és a fordítás jól érzékelhető elkülönítése. Mindkét szerző fogalomhasználata a térbeliséggel függ össze: Kollernél az eredeti művet tekintve kiindulópontnak (Ausgang) műveletek övezte útvonalon jutunk el a fordításhoz, amelynek létrejötte tevékenységünk célja; Benjamin pedig a síkgeometria fogalmai segítségével teszi nyilvánvalóvá, hogy mű és átültetése között átfedésről, részleges azonos-ságról, közös területről nem beszélhetünk. Vagyis, nem túlzás azt állítanunk, hogy mindkét fordításelmélet „nyelvterületeket” különít el egymástól, ezt a tézist tovább gondolva pedig azt mondhatjuk, az elkülönített nyelvek „közösségeket” is jelölnek: a fordítás alapvetően funkcionális műfaj, amely a célnyelvi (olvasó)közönség igényeit hivatott kielégíteni: a nem anyanyelvi befogadók köre teszi szükségessé a fordítás létrejöttét, és határozza meg létmódját. A fordítás alapvetően „számára” közvetít, Koller és Benjamin pedig az idegen nyelvi olvasó előismereteit, szokásait veszik figyelembe akkor, amikor megkísérlik szabályokkal leírni például a személynevek fordítását; vagy épp ellenkezőleg, a fordítás „feladásáról” beszélnek.

A fordítás, amely alapvetően nyelvészeti terminusként került be a köztudatba, tágabb értelemben az értelmező közösségek elméletében is helyet kaphat (és természetesen az értelmező közösség fogalma is látenszen jelen van a fordítástudományokban). Végezetül, mintegy zárójelesen megjegyezhetjük: úgy tűnik, a globális világ felé való elmozdulás a tudományok nyelvének autonómiáját is felszámolni hivatott.

Nyelv, közösség, értelmezés

„A nyelv ismerettár, amennyiben közös emlékezet és közlés (kommunikáció), amely képzeletbeli közösséget teremt.” (8) Szegedy-Maszák Mihály megállapítása számunkra azzal a tapasztalattal jár, hogy a „nyelvközöttségben” elgondolt fordítást „képzeletbeli” közösségek közti kapcsolóelemként is értelmezhetővé teszi. A szerző *A megértés módzatai: fordítás és hatástörténet* című könyvében a hátoldalon található ajánlás szerint arra keresi a választ, mi jellemzi a műalkotások létmódját, pontosabban milyen tapasztalatokat könyvelhetünk el az új nyelvi környezetbe helyezett mű pozícionáltságára vonatkozóan. Ennek feltérképezése három fogalom kiemelésével, magyarázatával történik: Szegedy-Maszák a nemzet, a nyelv és az irodalom szoros viszonyát, egymásból való

származtathatóságát tételezi: kiindulópontként szolgál számára az (anya)nyelv fogalma, amely segítségével értelmezhető az irodalom és a nemzet is. A nyelv által létrehozott közösség, amely identitással rendelkezik, maga a nemzet: „A nemzetállamok létrejövetele az irodalmat s bizonyos mértékig általában a művészeteket a nemzetjellemnek, valamely (elképzel) közösségnek, sőt az állam önállóságának megtestesülésévé alakította.” (9)

Ha pedig a közös nyelv identitásképző funkcióval bír, akkor minden más nyelvű szöveggel, kultúrával való találkozás az „idegenség” felismerése: ezt kell(ene) áthidalnia a fordításnak, amely különböző nyelvközösségek találkozása mentén jön létre. A fordítás minden esetben az idegen kultúrához való hozzáférésre tesz kísérletet, és – ha az identitást Szegedy-Maszák nyomán a nyelv képződményeként értjük – minden esetben kudarcot vall. Vagyis két nyelv, közösség, kultúra különbségét jelzi, tovább lépve pedig az értelmező közösségek elkülönülése érzékelhető benne, hiszen Veres András Stanley Fish-olvasata szerint „értelmezés és közösség végső soron feltételezik egymást”. (10) A fordítás ilyen értelemben értelmezőközösségek közti kapcsolatteremtés, egyfajta híd a különböző szituáltaságú olvasói/szerzői csoportok között. A fordítói tevékenység során előtérbe kerülnek a „célnyelvi csoport” előismeretei, preconcepciói, szokásai, nyelvhez való viszonya stb. (Esterházy Péter például Hans Magnus Enzensberger, Irene Dische és Michael Sowa mesekönyvének (11) fordítása során a mese utalásait a német nemzeti múltra, amelyek a főhős nyúl személyiségét, világnézetét, kalandjait nagy mértékben befolyásolják, a magyar múlt elemeivel helyettesítette, és egyfajta önmitológiával dúsította az eredeti szöveget, hiszen a magyar olvasóban a mű címe a „sztáírír” kultuszába illeszkedő mű preconcepcióját idézte elő. S egy hasonló példát olvashatunk Szegedy-Maszák Mihály egy tanulmányában: Eliot *Daniel Deronda* című könyvét említi, amelyet a magyar anyanyelvű olvasó tévesen beszélő névként értelmezhet.) (12)

A fentiek alapján azt mondhatjuk, nemcsak a fordítás értelmezés, hanem az eredeti mű is a fordítás befogadói is értelmező közösségeknek tekintendők.

Kánon, fordítás, kultúra

Odorics Ferenc szemlélete szerint a kánon fogalma az értelmező közösségek kontextusában jelenti az interpretáció mögött meghúzódó alapot, engedélyezés és tiltás legitimációs szabályrendszereként a hivatásos olvasók révén működik. (13) Szegedy-Maszák a fordítás kontextusában értelmezi ezt a fogalmat: szerinte az idegen nyelvre fordított, illetve nem fordított művek elkülönülése a világirodalmi kánonképzés jelentős motívuma: a magyar irodalom az idegen nyelvi (angol nyelvi) olvasó számára csak fordításokból ismert. A (tegyük hozzá: jól) lefordított magyar művek „listája” azonban nem esik egybe a magyar irodalom intézményrendszerén belül kanonizált művekkel, ezért fordulhat elő, hogy például Harold Bloom *The western canon* című művében a legelismertebb magyar szerző Németh László, akinek kánoni pozíciója a magyar irodalomtörténetben ma igen csak kérdéses. (14) A két szemléletet összevonva, a kánon–értelmező közösség–fordítás viszonyrendszerében tételeznünk kell a fordítói tevékenység mögötti „alapot”, vagyis feltételeznünk kell, hogy a fordítandó művek kiválasztása, valamint a fordítói eljárások valamely meghatározott (kánoni) elv szerint mennek végbe, amely lehet valamely elméleti bázis, „csoportnorma” és az adott műről/nyelvről/népről közvetíteni kívánt kép által meghatározott szándék is.

Ezen a ponton indokoltá válik, hogy a fordítás fogalmát tágabban, a kultúrák közötti interakciók felől értelmezzük. Hiszen ez a műfaj közvetlenül a nyelvek között közvetít, indirekt módon azonban egyes olvasók, nyelvközösségek, népek közötti kommunikáció, híd létrejöttét szolgálja. Nem véletlen, hogy a ma aktuális kultúratudományok (cultural studies) a fordítás fogalmát átemelték saját terminológiájukba, az antropológiai, szociológiai tevékenységet ezzel jellemezve, illetve a fordítás módszertanának sémáit alkal-

mazva, vagyis N. Kovács Tímeát idézve „az az elképzelés, hogy a szavak, szövegek mélyén van valami, ami átvihető egy másik nyelvbe, társult a nyelvekkel és helyekkel összekötött kultúra fogalmával [...] Jelentésnek, szövegnek, irodalomnak, és a kultúrának az ilyen módon egyformára szabott fogalmai egymásra rétegződtek.” (15) A módszer, amit a társadalomtudományok „fordításként” értékelnek, nem más, mint az antropológus/szociológus törekvése arra, hogy az általa vizsgált terep (csoport, nép, nemzetiség, társadalmi réteg) működésmódját feltérképezze és a saját kultúrája, társadalma számára értelmezhetővé tegye. A fordítói tevékenység a társadalomtudományok esetében is „dekódolás”: a mindenkori „másik” létmódja ugyanis az egyén számára hozzáférhetetlen, ennek ellensúlyozására tesz kísérletet a fordítás mint kulturális gyakorlat, amikor az értelmező közösségek egymástól való elkülönülését akceptálja és magára vállalja a közvetítést. (16)

A fordítás tehát, amely alapvetően nyelvészeti terminusként került be a köztudatba, tággabb értelemben az értelmező közösségek elméletében is helyet kaphat (és természetesen az értelmező közösség fogalma is látenszen jelen van a fordítástudományokban). Végezetül, mintegy zárójelesen megjegyezhetjük: úgy tűnik, a globális világ felé való elmozdulás a tudományok nyelvének autonómiáját is felszámolni hivatott.

Jegyzet

(1) Lepénies, Wolf: A kultúrák fordíthatósága. In N. Kovács Tímea (2004, szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs.

(2) Ld. mindenekelőtt a következő tanulmánygyűjteményt: Kálmán C. György (2001, szerk.): *Az értelmező közösségek elmélete*. Balassi, Budapest.

(3) Vö.: Benyovszky Krisztián (2003): A közösség értelmezése – az értelmezés közössége. *Literatura*, 1. 107.

(4) Kálmán C. György: *Elméletalkotói közösségek*. In: Kálmán, 2001, 113.

(5) Koller, Werner (1992): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Quelle und Meyer. Heidelberg-Wiesbaden.

(6) Ld. Szegedy-Maszák Mihály (2004): *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 12.

(7) Benjamin, Walter (2001): A műfordító feladata. In: uő.: *„A szírének hallgatása”*. Osiris, Budapest. 81–82.

(8) Szegedy-Maszák, im. 10.

(9) Uo. 25.

(10) Ld.: Veres András: Az értelmező közösség: fikció vagy realitás? In *Az értelmező közösségek elmélete*. 79.

(11) Dische, Irene – Enzensberger, Hans Magnus – Sowa, Michael (2005): *Esterházy. Egy házy nyúl csodálatos élete*. Magvető, Budapest.

(12) Szegedy-Maszák, Mihály (1998): Fordítás és kánon. In Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus, Budapest. 87.

(13) Idézi Veres, im. 81.

(14) Vö.: Szegedy-Maszák, 2004. 97.

(15) N. Kovács Tímea: Kultúrák, szövegek és határok: a fordítás. In uő. (2004, szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs. 6.

(16) Ld. a fentebb idézet *A fordítás mint kulturális praxis* c. kötetet.

Nagy Csilla

Miskolci Egyetem, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az esztétikán innen és túl?

A tömegfilm esztétikai megközelítése

A mozgóképi kifejezőmód a tömegkultúra alapvető jelentőségű alkotóeleme. A film mint tömegművészet – és mint médium – nagymértékben oka annak, hogy manapság sok szó esik a képek inváziójáról, az ikonoszféra kiépüléséről és hatalmáról. Szemléletmódom és vizsgálati módszerem talán sokak számára magától értetődő, és ezért is úgy gondolják, nem igényel különösebb bátorságot a téma felvetése. Vitathatatlan, hogy a film legjellegzetesebb sajátosságai között tartjuk számon az alábbiakat:

– felhasználja és szintetizálja a korábbi kifejezőmódokat (a „hetedik művészet”);